

**Analýza reflexe dějin samostatné České republiky
a Slovenské republiky ve středoškolských
učebnicích dějepisu¹**

Pavel KOPEČEK

**Analysis of the reflection of the history of the independent
Czech Republic and the Slovak Republic in high school
history textbooks**

Abstract: The study analyzing and comparing various ways in contemporary Czech and Slovak history textbooks and the historical development of the Czech Republic and the Slovak Republic after the division of Czechoslovakia.

Key Words: History textbooks, Educational program, Contemporary history

Učebnice dějepisu představují vždy určitý konsenzuální výklad dějin z pohledu určitého národního nebo státního společenství, v podstatě by se dalo mluvit o určitém „oficiálním pohledu“ na dějiny. Vychází to samozřejmě už z jejich samotného účelu – nejsou primárně určeny dospělým čtenářům nebo zapáleným zájemcům o historii, ale transformují poznatky historické vědy zcela konkrétním adresátům – žákům a studentům, pro něž většinou dějepis nepředstavuje nejoblíbenější školní předmět a historie vědní disciplínu, které by se chtěli věnovat po celý zbytek života. Autoři učebnic se většinou nesmí uchýlovat k příliš originálním ani kontroverzním soudům a hypotézám, ani se

nemohou pouštět do příliš složitých analýz. I přes rozvoj moderních technologií zůstávají i v současnosti učebnice základním edukačním médiem (Beneš a kol., 2009, s. 10).

Obecně by učebnice dějepisu měla poskytnout faktograficky správný, srozumitelný a většinově přijatelný pohled na dějiny. Autoři učebnic jsou pochopitelně omezeni prostorem, který mohou jednotlivým tématům věnovat, dalším podstatným limitujícím faktorem je pak pro ně to, že učebnice používané v České republice, na Slovensku i v některých dalších zemích jsou schvalovány ministerstvem školství, a musí tedy projít recenzním hodnotícím řízením.

Teoreticky by měl školní výklad dějin dojít v rámci výukového procesu až do současnosti (Beneš, Hudecová, 2005, s. 19). V praxi však k tomu z více příčin většinou nedochází. Ne nejméně podstatný je přitom časový faktor – nejnovější dějiny se na základních i středních školách probírají až na konec výukového cyklu, takže na ně často nezbyvá dostatek času. Dalším výrazným omezujícím činitelem je – nebo spíše donedávna bylo – složení pedagogických sborů. Řada učitelů starší generace měla problém probírat moderní dějiny už kvůli tomu, že je před rokem 1989 učila diametrálně odlišně, a proto často končila svůj výklad rokem 1945 nebo ještě dříve. Tento specifický problém samozřejmě s postupnou obměnou pedagogických sborů odeznívá, obecně ale při probírání nejnovějších dějin platí, že pokud se vyučující dějepisu nechce omezit jen na prostý výčet událostí, musí fakta také určitým způsobem vybírat, analyzovat a hodnotit, tj. v podstatě také předkládat i svůj názor na ně, a to může být u nejnovějších dějin problém pro učitele jakéhokoliv generačního zařazení.

Učebnice dějepisu jsou také výrazem stavu, povahy a funkcí historického myšlení dané společnosti (Beneš a kol., 2009, s. 9). Z tohoto hlediska může být podnětné srovnání, jakým způsobem je v soudobých českých a slovenských učebnicích dějepisu zpracován historický vývoj České republiky a Slovenské republiky po rozdělení Československa, tj. od roku 1993. Při tomto srovnávání má smysl hodnotit zejména učebnice dějepisu určené pro gymnázia, popř. některé typy středních škol (v ČR zejména pedagogická lycea), na nichž se dějepis vyučuje minimálně tři roky. Kvůli věku a předpokládané vyšší mentální vyspělosti

žáků mohou být tyto učebnice faktograficky bohatší než učebnice pro základní školy a autoři mohou některé historické otázky pojímat i analyticky.

Dominantní učebnici pro výuku nejnovějších dějin na gymnáziích v České republice představuje až doposud *Dějepis pro gymnázia a střední školy 4. Nejnovější dějiny* (autoři Jan a Jan Kuklíkovi, 1. vydání v roce 2002, poté dotisky). Druhou učebnicí používanou na českých gymnáziích jsou *České dějiny II* (autor Robert Kvaček, 1. vydání v roce 2002, nyní už 3. dotisk). Tato učebnice je ale využívána výrazně méně (Beneš a kol., 2009, s. 34).

Z hlediska sledovaného tématu je podstatné, že obě tyto učebnice končí svůj výklad národních dějin rozdělením Československa 1. ledna 1993. V první ze jmenovaných učebnic je pak už jen stručná zmínka o úsilí České republiky a Slovenské republiky o vstup do NATO a EU a o tom, že ČR vstoupila do NATO v roce 1999 (Kuklík, Kuklík 2002, s. 204). Ačkoliv obě učebnice byly vydány až v roce 2002, historický vývoj České republiky v 90. letech 20. století v nich není vůbec zachycen. (Co se týče podrobného výkladu obecných dějin, i ten v Kuklíkově učebnici končí rokem 1992, i když je někdy naznačen i další vývoj, např. v případě konfliktů v bývalé Jugoslávii.)

Je vhodné se zamyslet nad tím, proč absence výkladu nejnovějších dějin v těchto učebnicích dlouho nebyla pocíťována jako problém, který by bylo vhodné řešit buď vydáním nové učebnice, jež by zahrnovala i nejnovější dějiny, nebo vydáním doplněné a rozšířené podoby dosavadních učebnic. Zde je třeba upozornit na fakt, že učebnice dějepisu, nebo širěji školní výuka dějepisu nebyly doposud v České republice předmětem konfliktu na vrcholné politické úrovni.² Je ale zřejmé, že „závazný“ učebnicový výklad některých témat z období 90. let 20. století nebo začátku 21. století by v době, kdy přímí aktéři těchto událostí ještě ve větší míře působili v aktivní politice, konflikt vyvolat mohl – pro ilustraci uveďme např. otázku úspěšnosti či neúspěšnosti ekonomické transformace v České republice v 90. letech, pád Klausovy vlády v roce 1997 v souvislosti s tzv. sarajevským atentátem nebo tzv. opoziční smlouvu mezi ČSSD a ODS. Nabízí se vysvětlení, že právě to byl jeden z důvodů, proč se autoři učebnic těmito tématům vyhnuli a svůj

výklad národních dějin raději ukončili už rozdělením Československa na začátku roku 1993.

Ani základní dokument, kterým ministerstvo školství stanovuje obsah učiva dějepisu na gymnáziích – **Rámcový vzdělávací program (RVP)** pro gymnázia – nevytváří přímý tlak na autory, aby nejnovější dějiny do svých učebnic zahrnuli. I když tvůrci RVP počítali s tím, že výklad dějin bude v rámci výuky dějepisu doveden až do současnosti, jednotlivé tematické celky věnované dějinám po roce 1945 jsou v RVP zpracována tak, že v nich nejsou témata nejnovějších dějin přímo jmenována (viz příloha).

Na absenci výkladu nejnovějších dějin v učebnicích pochopitelně narážejí středoškolští studenti, kteří přehledné znalosti o období po roce 1992 potřebují např. k maturitě, přijímacím zkouškám apod. Tuto mezeru donedávna úspěšně zaplňovaly pouze některé učební příručky, vydávané ovšem bez schvalovací doložky ministerstva školství. Příkladem může být příručka *Odmaturuj z dějepisu 2* (autoři Alena Štěpánková a Zdeněk Šašinka, 1. vydání v roce 2006), která mj. obsahuje komentovaný nástin politického, hospodářského i kulturního vývoje v ČR až do začátku 21. století, včetně např. výkladu a hodnocení privatizace v 90. letech, začleňování České republiky do NATO a EU a věnuje se i kontroverzním tématům typu opoziční smlouvy. Výklad v této příručce končí sestavením vlády ČSSD, Unie svobody a KDU-ČSL v roce 2002 (Štěpánková, Šašinka, 2006, s. 217–218).

Pokusem o vyplnění mezery v učebnicovém zpracování nejnovějších dějin se v nedávné době stala učebnice *Moderní dějiny pro střední školy*, kterou s podtitulem *Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století* vydalo v roce 2014 nakladatelství Didaktis. Podle své předmluvy má být tato učebnice, vytvořená poměrně širokým kolektivem autorů, prvním dílem čtyřdílné učebnicové sady sloužící k výuce dějepisu na středních školách, primárně pak na gymnáziích. Nejnovější dějiny českých zemí jsou zde zpracovány v podkapitole *Transformace Československa a vznik České republiky*. V rámci této podkapitoly jsou zpracována nejen léta 1989–1992, ale je zde nastíněn i historický vývoj České republiky v dalším období. Pozornost je přitom věnována vnitropolitickému vývoji, integraci do Severoatlantické aliance a Evropské

unie, problémům transformace české ekonomiky v 90. letech, včetně privatizace a restitucí. Je zde rovněž stručně nastíněn sociální a společenský vývoj české společnosti v tomto období. V doplňkových textech jsou v rámci této podkapitoly podrobněji rozebírána i některá již zmíněná kontroverzní témata, např. opoziční smlouva nebo „česká“ cesta privatizace, která často vedla k tunelování firem.

Opět i v případě této učebnice je ovšem možné konstatovat jistou časovou disproporci. Zatímco evropské a světové dějiny a rovněž zahraniční politika České republiky jsou v příslušných podkapitolách v souladu s podtitulem učebnice skutečně dovedeny až do konce prvního desetiletí 21. století, nástin vnitropolitického vývoje v ČR je uzavřen už rokem 1998. „Žhavá“ vnitropolitická témata prvního desetiletí 21. století, jako např. spor o umístění amerického radaru v Brdech nebo zrušení předčasných voleb v roce 2009 jsou tak pominuta.

V této souvislosti může být velmi podnětné srovnání se současným stavem výuky nejnovějších dějin na Slovensku. Co se týče učebnic dějepisu, samostatná Slovenská republika má s nimi poněkud odlišnou historickou zkušenost než Česká republika, protože na Slovensku se učebnice dějepisu už staly předmětem politického boje. Výrazný je v tomto směru zejména případ z období vlády Vladimíra Mečiara (1994–1998), kdy ministryně školství Eva Slavkovská za Slovenskou národní stranu nechala distribuovat do škol jako učební pomůcku kontroverzní publikaci *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí* (autor Milan Stanislav Ďurica, 1. vydání v roce 1995, další pak 1996 a 2003).

V této publikaci jsou dějiny Slovenska popisovány jako lineární úsilí Slováků o vytvoření vlastního státu, přičemž vyvrcholením tohoto úsilí by měla být válečná Slovenská republika v letech 1939–1945. Největší kontroverze vyvolalo kladné hodnocení osobnosti Josefa Tisa a zvláště nepříjemné byly některé formulace týkající se deportací slovenských Židů a podílu slovenské vlády na něm, které se daly interpretovat jako popírání holocaustu. Proti této příručce protestovaly židovské organizace i Slovenský svaz protifašistických bojovníků. Skandál umocnilo, že na vydání této příručky byly použity peníze z evropského fondu Phare. Na nátlak ze strany Evropské unie musela být publikace ze škol

stažena (Havranová, 2006). Je zřejmé, že díky této aféře se na Slovensku z otázky učebnic dějepisu stala výrazně politická záležitost, kterou ani autoři těchto učebnic, ani politická reprezentace nemohou podceňovat.

Znovu se téma výuky moderních dějin na slovenských školách stalo součástí veřejné debaty po slovenských parlamentních volbách v březnu 2016, v níž krajně pravicová Lidová strana Naše Slovensko Mariana Kotleby získala přes 8% hlasů. Do přímé souvislosti s tímto volebním ziskem je přitom dávána mj. absence důraznějšího odsouzení slovenského fašismu v období 2. světové války ve slovenských učebnicích dějepisu (viz např. <http://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/398692-slovensti-zaci-se-o-fasisticke-minulosti-sve-zeme-uci-casto-zkresle-ne.html>).

V současné době je na slovenských gymnáziích nejpoužívanější učebnicí pro výuku nejnovějších dějin *Dejepis pre 3. ročník gymnázií. Národné dejiny* (autoři Alena Bartlová a Róbert Letz, 1. vydání v roce 2005, druhé v roce 2008). I tato publikace se ovšem stala terčem kritiky pro příliš „tolerantní“ zachycení období válečné Slovenské republiky a minimálně skrytou obhajobu osobnosti Josefa Tisa.

Co se týče nejnovějších dějin, tato učebnice se mj. velmi podrobně zabývá tématem rozdělení Československa a vzniku samostatné Slovenské republiky a pro popis období let 1990–1992 je pro ni dominantní popis vývoje česko-slovenských vztahů a slovenská cesta k samostatnosti. Období po rozdělení Československa a vzniku samostatné České a Slovenské republiky je zde zachyceno v kapitole *V samostatnom štáte do spoločnej Európy* (s. 184–189).

K tématům, jimž autoři učebnice v rámci této kapitoly věnovali významnou pozornost, mj. patří:

- volba prezidenta republiky: M. Kováče v roce 1993, R. Schustera v roce 1999 a Ivana Gašparoviče v roce 2004,
- odvolání V. Mečiara z funkce premiéra a předčasné parlamentní volby v roce 1994,
- izolace Slovenska na mezinárodní scéně v důsledku porušování demokratických principů v době Mečiarovy vlády, v důsledku čehož byl odložen vstup Slovenska do Severoatlantické aliance,

- volby v roce 1998 a vytvoření Dzurindovy vlády,
- integrace Slovenska do NATO a EU,
- hospodářský a sociální vývoj na Slovensku po roce 1992, privatizace a ekonomická transformace – její pozitiva i negativa

Obecně v této slovenské učebnici převládá pozitivní hodnocení historického vývoje Slovenska v 90. letech 20. století a na začátku 21. století a optimistické výhledy Slovenska do budoucnosti. Na místě je proto i spekulace, zda se do rozdílného přístupu českých a slovenských autorů učebnic k výkladu nejnovějších dějin podvědomě nepromítá také odlišný pohled Čechů a Slováků na vlastní státnost a zejména na rozdělení Československa a vznik samostatných států.

Poznámky:

- ¹ Tato studie vznikla jako dílčí výstup projektu IGA s názvem *Dějepisné vzdělávání s akcentem na soudobé dějiny a jeho reflexe ze strany učitelů*.
- ² Politické spory o smysl a koncepci Ústavu pro studium totalitních režimů se do roviny „školního dějepisu“ prozatím výrazněji nepřenesly.

Literatura:

- BARTLOVÁ, A., LETZ, R. *Dejepis pre 3. ročník gymnázií. Národné dejiny*. Bratislava: SPN, 2008.
- BENEŠ, Z., GRACOVÁ, B., PRŮCHA, J. a kol. *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu - teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha: ÚIV, 2009.
- BENEŠ, Z., HUDECOVÁ, D. *Manuál pro tvorbu školního vzdělávacího programu – vzdělávací obor dějepis*. Úvaly: ALBRA s.r.o., 2005.
- ČURDA, J., DVOŘÁK, P., HUŠEK, P., JINDŘIŠKOVÁ, J., KAŠKA, V., KOLÁŘ, O., NĚMEC, J., PÁNEK, T. *Moderní dějiny pro střední školy. Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století*. Brno: Didaktis, 2014.
- HAVRANOVÁ, R. „Kniha o Tisovi, která pobouřila historiky“. *Hospodářské noviny*. 17. 10. 2006 (dostupné z <http://hn.ihned.cz/c1-19537740-kniha-o-tisovi-ktera-pobourila-historiky>)
- KUKLÍK, J., KUKLÍK, J. *Dějepis pro gymnázia a střední školy 4. Nejnovější dějiny*. Praha: SPN, 2002.
- KVAČEK, R. *České dějiny II*. Praha: SPL – Práce, 2002.

MŠMT ČR. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Praha: VÚP, 2007 (dostupné z <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma>).

ŠTĚPÁNKOVÁ, A., ŠAŠINKA, Z. *Odmaturuj z dějepisu 2*. Brno: Didaktis, 2006.
<http://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/398692-slovensti-zaci-se-o-fasisticke-minulosti-sve-zeme-uci-casto-zkreslene.html>

Příloha:

Tematické celky, které jsou v RVP pro gymnázia věnovány dějinám po roce 1945:

- Evropa a svět po válce (OSN, princip sociálního státu)
- Východní blok, jeho politický, hospodářský a sociální vývoj; SSSR jako světová velmoc; RVHP, Varšavská smlouva
- euroatlantická spolupráce a vývoj demokracie; USA jako světová velmoc
- životní podmínky na obou stranách „železné opony“
- konflikty na Blízkém východě, vznik státu Izrael
- dekolonizace; „třetí svět“ a modernizační procesy v něm – ekonomické, demografické a politické postavení v globálním světě
- pád komunistických režimů a jeho důsledky; sjednocující se Evropa a její místo v globálním světě
- globální problémy moderní společnosti

(Zdroj: MŠMT ČR. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Praha: VÚP, 2007, dostupné z <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma>)

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D.

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

e-mail: p.kopecek@upol.cz